

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT PEDAQOJİ UNİVERSİTETİ**

Əlyazması hüququnda

KÖNÜL FAZİL QIZI ABDURRƏHİMOVA

**MUSTAFA KAMAL ATATÜRKÜN MAARİFÇİLİK
İDEYALARI VƏ PEDAQOJİ KOLLECLƏRDƏ ONLARDAN
İSTİFADƏ ÜZRƏ İŞİN SİSTEMİ**

5804.01 – ümumi pedaqogika, pedaqogikanın və təhsilin tarixi

Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

Bakı - 2015

Dissertasiya işi Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri İnstitutunun Təhsil nəzəriyyəsi şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər:

Akif Nurağa oğlu Abbasov,
pedaqogika üzrə elmlər doktoru,
professor, Əməkdar müəllim

Rəsmi opponentlər:

Fərahim Balakışi oğlu Sadıqov
pedaqogika üzrə elmlər doktoru,
professor

İramin Namaz oğlu İsayev
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru,
professor

Aparıcı təşkilat:

Azərbaycan Dillər Universitetinin Pedaqogika kafedrası

Müdafiə « 12 » yanvar 2016-cı il tarixdə saat ____ da Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən FD.02.061 dissertasiya Şurasının iclasında kiçik akt zalında keçiriləcəkdir.

Ünvan: Az- 1000, Bakı şəhəri, Ü.Hacıbəyov küçəsi, 68

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin elmi kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferat « ____ » dekabr 2015-ci ildə göndərilmişdir.

**Dissertasiya şurasının
elmi katibi:**

K.R.Quliyeva
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent

TƏDQIQATIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Problemin aktuallığı. Mustafa Kamal Atatürk istər Türkiyə Cümhuriyyətinin yaranışına qədər, istərsə də ölkə respublika elan olunanda və ondan sonra yeni, müasir Türkiyədə xalqın savadlanması, latın qrafikasına əsaslanan yeni türk əlifbasının tətbiqi, təhsilin birləşdirilməsi, oğlanlarla qızların birgə təhsili, qadınların ictimai həyata, təhsilə cəlb edilməsi istiqamətində, dünyəvi təhsilin tətbiqi, universitetlərin açılması, mədəni inqilabın həyata keçirilməsi və s. sahələrdə ardıcıl işlər gördü, müvafiq qərarların qəbul olunmasına nail oldu.

Mustafa Kamal Atatürk düşüncə sistemində bir çox önəmli məsələlər özünə yer tutur. Onların arasında maarifçilik ideyaları xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Həmin maarifçilik ideyalarının toplanaraq, sistemləşdirilməsi, dost, qardaş ölkənin təhsil siyasətində özünəməxsus rol oynamış bu ideyalarla pedaqoji kollec tələbələrinin tanış edilməsi məqsədəuyğun və faydalıdır.

Tədqiqatın aktuallığı bir sıra səbəblərlə bağlıdır.

Əvvəla, Atatürk irsinin öyrənilərək təbliğ olunması ideyasını ilk dəfə Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyev məqsədəuyğun hesab edib. Deməli, problemin aktuallığı ilk növbədə dövlət siyasətindən irəli gəlir.

İkincisi, respublikamızda Atatürkün həyat və fəaliyyəti, maarifçilik ideyaları xüsusi tədqiqatın obyektı olmamışdır.

Üçüncüsü, kollec tələbələrinin Atatürkün həyat və fəaliyyəti, maarifçilik ideyaları ilə tanış olmağa ehtiyacları var.

Dördüncüsü, Atatürkün həyat və fəaliyyəti, maarifçilik ideyaları üzrə təhsil-tərbiyə işlərini səmərəli şəkildə qurmaq üçün fənn müəllimlərinin, tərbiyə işləri üzrə direktor müavinlərinin, qrup rəhbərlərinin ədəbiyyata zəruri ehtiyacları var.

Problemin aktuallığı nəzərə alınaraq, dissertasiya mövzusu aşağıdakı kimi müəyyənləşdirildi: “Mustafa Kamal Atatürkün maarifçilik ideyaları və pedaqoji kolleclərdə onlardan istifadə üzrə işin sistemi”.

Tədqiqatın obyektı - Mustafa Kamal Atatürkün maarifçilik ideyalarından pedaqoji kolleclərdə istifadənin imkanlarıdır.

Tədqiqatın predmetini – Mustafa Kamal Atatürkün maarifçilik ideyaları və pedaqoji kolleclərdə onlardan istifadə prosesi təşkil edir.

Tədqiqatın məqsədi – Mustafa Kamal Atatürkün maarifçilik ideyaları və pedaqoji kolleclərdə onlardan istifadə üzrə işin sistemini formalaşdırmaq, Atatürkün maarifçilik ideyaları ilə tələbələrin tanışolma

və həmin fikirlərdən onların faydalanmaq imkanlarını eksperiment vasitəsilə yoxlamaqdan ibarətdir.

Tədqiqatın fərziyyəsi:

1. Mustafa Kamal Atatürkün maarifçilik ideyaları sistemli və məqsədyönlü şəkildə seçilərək qruplaşdırılarsa;

2. Atatürkün maarifçilik ideyaları üzrə kollec tələbələri həm dərslərdə, həm də dərslərdən vaxtlarda sistemli, məqsədyönlü şəkildə tanış edilərsə;

3. Təlim prosesinin və dərslərdən tədbirlərin imkanlarından səmərəli istifadə olunarsa;

4. Kollec müəllimləri Mustafa Kamal Atatürkün maarifçilik ideyaları ilə yaxından tanış olub bu istiqamətdə tələbələr arasında məqsədyönlü iş apararlarsa, bir tərəfdən gənc oğlan və qızlar Türk dünyasının böyük şəxsiyyəti Atatürk nümunəsində tərbiyə alar, digər tərəfdən, onun maarifçilik ideyaları ilə silahlanarlar.

Tədqiqatın məqsədinə və işi fərziyyəsinə əsasən aşağıdakı

v ə z i f ə l ər irəli sürülmüşdür:

-Mustafa Kamal Atatürkün həyatı və maarifçilik fəaliyyəti barədə təsəvvür yaratmaq;

-Atatürkün həyatı barədə məlumat vermək, onu Türkiyədə milli azadlıq hərəkatının təşkilatçısı və ilhamvericisi kimi təqdim etmək;

-Atatürkün təlim, tərbiyə və təhsilə dair fikirlərindən istifadə etməklə tələbələrin tərbiyə olunma imkanlarını müəyyənləşdirmək;

-mövcud ədəbiyyatın təhlilini aparmaq;

-Türkiyədə mədəni inqilabın uğurla həyata keçirilməsində Mustafa Kamal Atatürkün rolunu işıqlandırmaq;

-Mustafa Kamal Atatürkün türk əlifbasının islahatı və ana dilinin fəal işlədilməsi sahəsindəki fəaliyyətini diqqət mərkəzinə gətirmək;

-Atatürkün qadın azadlığı və qızların təhsilə cəlb edilməsi haqqında fikirlərini diqqətə çatdırmaq;

-Atatürkün mənəvi keyfiyyətlərin inkişaf etdirilməsinin vacibliyi haqqında fikirlərinə aydınlıq gətirmək;

-Atatürkün təhsil, təlim və tərbiyəyə dair fikirlərindən kolleclərdə istifadə üzrə işin imkanlarını və yollarını müəyyən etmək;

-təlim prosesində Mustafa Kamal Atatürkün irsinin öyrənilməsi və bunun təlim-tərbiyəvi əhəmiyyətini aşkara çıxarmaq;

-sinifdən xaric tədbirlər zamanı Mustafa Kamal Atatürkün irsinin öyrənilməsi və bunun təlim-tərbiyəvi əhəmiyyətini müəyyənləşdirmək;

-Atatürkün təhsil, təlim və tərbiyəyə dair fikirlərindən pedaqoji kolleclərdə istifadə üzrə işin səmərəliliyinin monitorinqini həyata keçirmək.

Tədqiqatın metodoloji əsasını pedaqoji fakt, hadisə və proseslərin dərk olunması və dəyişdirilməsi məqsədilə tətbiq olunan nəzəri müddəaların, metod və vasitələrin məcmusu təşkil edir.

Araşdırmaların gedişində aşağıdakı **tədqiqat metodlarından** istifadə edilmişdir: *nəzəri təhlil və tərkib; pedaqoji müsahibə; sənədlərin öyrənilməsi; riyazi-statistik metodlar; pedaqoji eksperiment.*

Tədqiqat zamanı eksperimentin müəyyənədicisi, öyrədici və yoxlayıcı mərhələlərindən istifadə olunmuşdur. Eksperiment 2011-2014-cü illərdə Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Kollecinə, Şirvan Humanitar və İqtisadiyyat Kollecinə, Bakı Sənaye Pedaqoji Kollecinə, Bakı Dövlət Sosial-İqtisadi Kollecinə həyata keçirilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi:

1. Mustafa Kamal Atatürkün maarifçilik ideyaları öyrənilmiş və pedaqoji kolleclərdə onlardan istifadə üzrə işin sistemi yaradılmışdır.

2. Təlim prosesində və sinifdən xaric tədbirlərdə tələbələrin Atatürkün maarifçilik ideyaları ilə tanışlığı təmin olunmuşdur.

7. Atatürkün maarifçilik ideyaları ilə tanışlığın səmərəliliyini qiymətləndirməyə imkan verən diaqnostika işlənilib hazırlanmışdır.

Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti:

1. Tələbələr Atatürkün maarifçilik ideyaları ilə səmərəli şəkildə tanış etmək üzrə işin təşkilində kollecin pedaqoji kollektivlərinə öz köməyini göstərəcəkdir.

2. Tələbələr Atatürkün maarifçilik ideyaları ilə səmərəli şəkildə tanış etmək üzrə hazırlanmış metodikadan və alınan nəticələrdən pedaqogika və pedaqoji psixologiya üzrə tədris kurslarında istifadə edilə bilər.

3. Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti bununla müəyyən olunur ki, onun (tədqiqatın) nəticələri tələbələrin peşə-pedaqoji hazırlığının təkmilləşdirilməsinə istiqamətlənmişdir.

Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti. Əsərdə irəli sürülən elmi ideyalar pedaqogika nəzəriyyəsini yeni ideyalarla zənginləşdirəcək, tələbələrin Atatürkün maarifçilik ideyaları ilə tanış olmaları sahəsində işin elmi əsaslar üzərində qurulmasını təmin edəcəkdir.

Müdafiəyə aşağıdakı müddəalar çıxarılır:

1. Atatürkün maarifçilik ideyalarının müəyyənləşdirilməsi, həmin ideyalarla tələbələrin səmərəli şəkildə tanış edilməsi kollec tələbələrinin

hazırlığı sisteminin, şəxsiyyətin mənəvi tərbiyəsinin üzvi tərkib hissəsi kimi nəzərdən keçirilməlidir.

2. Tələbələri Atatürkün maarifçilik ideyaları ilə səmərəli şəkildə tanış etmək prosesi üzrə kollec müəlliminin fəaliyyəti o zaman səmərəli olur ki, o, tərbiyəvi imkanlardan həm təlim prosesində, həm də sinifdən xaric tədbirlərdə istifadə etməyi bacarsın.

Tədqiqatın nəticələrinin tətbiqi. Təklif olunan iş sistemi Bakı Humanitar Kollecində tətbiq edilmişdir. Dissertasiyada nəzərdən keçirilən problemlə əlaqədar Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının məsləhət bildiyi jurnallarda 5, Qırğızıstanda 1 və Kiyevdə 1 məqalə nəşr olunmuşdur. İddiaçı, həmçinin Beynəlxalq və respublika elmi konfranslarında məruzələrlə çıxış etmiş, məruzələrin tezisləri nəşr olunmuşdur.

Dissertasiyanın quruluşu. Dissertasiya girişdən, 9 yarım fəsli özündə birləşdirən iki fəsildən, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Girişdə problemin aktuallığı əsaslandırılmış, işlənmə səviyyəsi, tədqiqatın obyektı, predmeti, məqsəd və vəzifələri, fərziyyəsi, metodoloji əsasları, elmi yeniliyi, nəzəri və praktik əhəmiyyəti, müdafiəyə çıxarılan müddəalar öz əksini tapmışdır.

I fəsil “Mustafa Kamal Atatürkün həyatı və maarifçilik fəaliyyəti” adlanır. Fəslin birinci yarım fəslində *“Atatürkün həyatı. Mustafa Kamal Türkiyədə milli azadlıq hərəkatının təşkilatçısı və ilhamvericisi kimi”* məsələlər nəzərdən keçirilir. Qeyd olunur ki, Mustafa Kamal Atatürk 1881-ci ildə vaxtilə Osmanlı imperatorluğunun tərkibində olan, hazırda Yunanıstanın iri liman şəhəri sayılan Salonikidə doğulmuşdur. Onun atası Əli Rza əfəndi, anası Zübeydə xanımdır.

Mustafa ibtidai təhsilini Hafız Mehmet əfəndinin məhəllə məktəbində, sonra Şəmsi əfəndinin çağdaş təhsil verən məktəbində almış; daha sonra təhsilini Saloniki Mülkiyyə Rüştiyyəsində və Hərbi Rüştiyyədə davam etdirmişdir. Mustafa son dərəcə sayılı, kamallı, zəkali şagird olduğu üçün Hərbi Rüştiyyənin riyaziyyat müəllimi yüzbaşı sinifdəki digər Mustafalardan fərqləndirmək üçün ona Kamal adını vermişdi ki, həmin vaxtdan sonra Mustafanı Mustafa Kamal çağırmağa başladılar. Mustafa Kamal sonralar bir sıra hərbi məktəblərdə və Hərbi Akademiyada təhsil

aldı. Akademiyanı bitirib bir çox hərbi vəzifələrdə çalışdı. Ona general-mayor hərbi rütbəsi verildi (1916). Türkiyə Böyük Millət Məclisi Sakarya zəfərindən sonra Atatürkə Marşal rütbəsi və Qazi titulu vermişdir (1921).

29 oktyabr 1923-cü ildə Türkiyə respublika elan olundu, Atatürk ölkənin ilk prezidenti seçildi. 1927, 1931, 1935-ci illərdə də Türkiyə Böyük Millət Məclisi tərəfindən yenidən ölkənin prezident vəzifəsinə seçildi.

Müasir Türkiyə Respublikası böyük dövlət xadimi, mütəfəkkir, uzaqgörən siyasətçi və diplomat, qüdrətli sərkərdə Atatürkün yaratdığı tarixi əsərdir

Birinci fəslin *ikinci yarımfaslı* **“Atatürkün təlim, tərbiyə və təhsilə dair fikirlərindən istifadə etməklə tələbələrin tərbiyə olunma imkanları: mövcud ədəbiyyatın təhlili”** adlanır. Əsərdə göstərilir ki, Atatürk Türkiyəni müasir mədəniyyət səviyyəsinə çıxartmaq üçün bir sıra inqilabi dəyişikliklər həyata keçirmişdir. Onların sırasında *Təhsil və mədəniyyət sahəsindəki inqilab* önəmli yer tutur. *Təhsil və mədəniyyət sahəsindəki inqilab* aşağıdakıları əhatə edir: tədrisin birləşdirilməsi (3 mart 1924); yeni türk əlifbasının qəbulu (1 noyabr 1928); türk dil və tarix qurumlarının təşkili (1931-1932); universitet təhsilinin nizamlanması (31 may 1933); incəsənətdə yeniliklər.

Atatürk Azərbaycana və Azərbaycan xalqına sonsuz məhəbbət bəsləyir, xalqın taleyi ilə yaxından maraqlanırdı. O deyirdi: "Azərbaycanın sevinci bizim sevincimiz, kədəri bizim kədərimizdir. Azərbaycan bizim qardaşımızdır. Heç nəyə baxmayaraq ona yardım etmək borcumuzdur".

Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyev deyirdi: "Mustafa Kamal Atatürkün xidmətləri bir də ondan ibarətdir ki, o, Türkiyə Cümhuriyyətinin nəinki əsasını, təməlini qoydu, həm də onu qurdu, onun bütün təsisatlarını yaratdı, böyük dövlət etdi, bu günki nəslə əmanət edərək əbədiyyətə qovuşdu".

Mustafa Kamal Atatürkün pedaqoji fəaliyyəti olmamışdır. Fəqət yazdığı əsərlərlə, nitqləri ilə tanışlıq zamanı məlum olur ki, böyük türk nəinki görkəmli ictimai-siyasi xadim, istedadlı hərbcı, qüdrətli sərkərdə, uzaqgörən diplomat, təcrübəli və müdrik dövlət başçısı olmuş, habelə təlim, tərbiyə, təhsil, müəllim şəxsiyyəti, elm, mədəniyyət, incəsənət, qadın azadlığı, qadınların təhsilə cəlb edilməsi, əlifba islahatı və s. barədə qiymətli fikirlər söyləmişdir.

Atatürk bir sıra əsərlər yazmışdır. Onların arasında təhsil və tərbiyə ilə bilavasitə bağlı olan aşağıdakı əsərləri fərqləndirmək mümkündür: "Vətəndaş üçün Mədəni Bilgilər" (1930); "Həndəsə" (1937).

Türkiyə Respublikasında Atatürkün ölməz ideyaları, fikirləri, əsərlərindən nümunələr və s. öyrənilir. Azərbaycan məktəblərində, kolleclərində, institut və universitetlərində də təlim prosesində və sinifdən xaric tədbirlərdə Atatürk irsinə, Atatürkün qiymətli fikirlərinə müraciət olunur. Böyük türkün həyat və fəaliyyəti, fikirləri, həmişəyaşar ideyaları diqqət mərkəzinə gətirilərkən təlimin təhsilləndirici funksiyasına da diqqət yetirilir və son nəticədə inkişafetdirici vəzifəyə nail olunur. Atatürkün həyatı bir tərbiyə məktəbidir. Atatürkün fikirləri onun nümunəsində tərbiyə olunmaq üçün geniş material verir.

Ədəbiyyatların bir qisminə Atatürkün həyat və fəaliyyəti bədii qələmlə təsvir edilmiş, bir qisminə həyatından maraq doğuran anlar verilmişdir, xatirə tipli ədəbiyyatlar da vardır ki, ayrı-ayrı müəlliflər Atatürk şəxsiyyətini səciyyələndirmişlər.

Atatürkün təlim, tərbiyə və təhsilə dair qiymətli fikirləri vardır. 1999-cu ildə Türkiyə vətəndaşı Süleyman Durmuş oğlu Doğan Bakıda – Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Pedaqoji Elmlər İnstitutunda “Ədalətli dövlət başçıları keyfiyyətləri nümunəsində şagirdlərdə milli iftixar hissinin formalaşdırılması” mövzusunda dissertasiya müdafiə etmişdir. Əsərdə Atatürkün, Heydər Əliyevin və Süleyman Dəmirəlin nümunəsi əsas götürülür, fikirlərinə münasibət bildirilir, gənc nəsildə milli iftixar hissinin tərbiyə edilməsində onlardan istifadənin rolu əsaslandırılır.

Atatürkün təlim, tərbiyə və təhsilə, tərbiyəçi şəxsiyyətinə, Türkiyədə mədəni inqilabın həyata keçirilməsinə və əlifba islahatına, qadınların ictimai həyata və təhsilə cəlb edilməsinə dair fikirləri Azərbaycanda əsasən prof. A.N. Abbasovun məqalələrində araşdırılmışdır. O, “Samsundan başlanan yol” romanını, “Atatürk” pyesini qələmə almaqla yanaşı, Türkiyə və Azərbaycan mətbuatında bir sıra jurnal məqalələri nəşr etdirmişdir.

Fəslin “*Türkiyədə mədəni inqilabın uğurlu həyata keçirilməsində Mustafa Kamal Atatürkün rolu*” adlanan üçüncü yarım fəslində deyilir: Mustafa Kamal Atatürk nəsillərə örnək ola biləcək nümunə göstərmiş, insanlığın zirvəsinə ucalmışdır. O, mədəniyyətin, incəsənətin, elmin, təhsilin inkişafı, Türkiyədə dünyəvi məktəblərin açılması, türk xalqının maariflənməsi və savadsızlığın ləğvi sahəsində də səmərəli və faydalı işlər görmüşdür. Respublika elan edildikdən dərhal sonra Türkiyədə islahatlar həyata keçirilməyə başlandı. Atatürk bu barədə deyirdi: “Biz elm, maarif, iqtisadiyyat sahələrində mübarizəni davam etdirəcəyik, bunda da qələbə qazanacağıq”.

Atatürkün fikrincə, Türkiyədə mədəni inqilabı həyata keçirmək lazımdır. Bu ölkənin modern olması, türk xalqının mövhumatdan, savadsızlıqdan, gerilikdən çıxması, onların müasirləşdirilməsi, dərin düşüncə tərzinə yiyələnmələri üçün çalışmaq, ölkənin iqtisadiyyatının, sənayesinin, kənd təsərrüfatının, hərbi qüdrətinin artması qayğısına qalmaq lazımdır. Atatürk deyirdi: «Mədəni inqilabın əsas məqsədi Türkiyə Respublikasını və türk xalqını həm formaca, həm də məzmunca modernləşdirilmiş milli cəmiyyət halına gətirməkdir».

Yuxarıdakı iqtibasda mədəni inqilabın məqsədi aydın ifadə olunmuşdur.

XIX əsrin sonları-iyirminci yüzilliyin əvvəllərində Osmanlı Türkiyəsində sırf dünyəvi təhsil mövcud deyildi. Məktəblərin əksəriyyəti mədrəsə və başqa dini məktəblərdən ibarət idi. Təhsilin məzmununu dinlə bağlı materiallar təşkil edirdi. Məktəblərdə, əsasən, dini fənlər tədris olunurdu. Dünyəvi məktəblərin özündə də tədris saatlarının böyük qismi dini fənlər və dini tərbiyə məqsədi üçün nəzərdə tutulurdu. Ehkamçı təlim və tərbiyə metodları üstünlük təşkil edir, təhsil alanların idrak fəallığı, onların təfəkkür əməliyyatlarına cəlb olunması arxa plana keçirdi, əzbərçilik əsas yer tuturdu.

Türkiyə respublika elan olunduqdan sonra din dövlətdən ayrıldı. Bu, ölkənin dünyəvilik yolunda inkişafı üçün lazım idi. Müasir məktəblər açılmağa başladı. Bu da dünyəvi təhsilin geniş vüsət alması baxımından faydalı idi. Atatürk dünyəvi və milli mədəniyyətin əsaslarını bərqərar etməkdən ötrü xalq maarif sahəsində islahatların aparılmasını zəruri sayırdı. O, Ankarada milli maarif işçilərinin birinci konfransında çıxışı zamanı (oktyabr, 1923) bildirdi ki, milli maarif nazirliyi maarifi yenidən qurmalıdır. Atatürk deyirdi: “Bizə dünyəvi məktəblər lazımdır».

1924-ci il martın 3-də Türkiyə Böyük Millət Məclisi «Vahid tədris haqqında qanun» («Tövhid-tədrisat qanunu») qəbul etdi. Həmin qanuna əsasən, Türkiyə Respublikasında «bütün məktəblər, həmçinin mədəni-maarif müəssisələri milli maarif nazirliyinin nəzarətinə keçirdi (maddə 1). Vəqflər hesabına saxlanılan bütün xüsusi məktəb və mədrəsələr də maarif nazirliyinə verildirdi (maddə 2). Bütün hərbi məktəblər, yetim evləri də maarif nazirliyinin sərəncamına keçirdi (maddə 5).

Həm dövlət, həm də xüsusi məktəblərə (o cümlədən ölkə ərazisində fəaliyyət göstərən xarici tədris müəssisələrinə) bir vəzifə olaraq tapşırıldı ki, pedaqoji proses, təlim işi, dərslər yalnız dünyəvilik prinsipinə əsasən təşkil olunmalıdır.

Atatürk Qərbi Avropa tədris müəssisələrinin fənn proqramlarındakı yeni, mütərəqqi cəhətlərin Türkiyə məktəblərinin proqramlarında da yaradıcı şəkildə nəzərdə tutulmasını təklif edirdi. Böyük öndərin sözləridir: “Məktəblərin proqramlarına xaricdəki məktəblərdə şagirdlərin aldığı biliklər daxil edilməlidir”.

Milli maarif ölkədə həyata keçirilən mədəni inqilabın, islahatların son dərəcə zəruri elementi, üzvi tərkib hissəsi idi. Bu xüsusda Atatürk deyirdi: “Milli maarifin nə demək olduğunu tam bilməliyik. Ən mühüm və məhsuldar işlərimiz milli maarif sahəsindədir. Bir millətin həqiqi quruluşu ancaq bu yolla ola bilər”.

Atatürk böyük tarixi dövlətçilik, mübarizə və döyüş ənənələrinə malik Türkiyədə bəzi insanların, türk xalqının bir sıra nümayəndələrinin yazı-pozu belə bacarmadığını görəndə, yaxud eşidəndə dinclik tapmırdı. Eyni zamanda dünyəvi məktəbə qarşı duranlara etirazını bildirirdi. Məktəbin faydasını o, aşağıdakı sözləri ilə bildirirdi: “Məktəb gənc beyinlərə insanlığa hörməti, millət və ölkəyə sevgini, şərəfi, istiqlaliyyəti öyrədir”.

Atatürk müəllimlərin şərəfli əməyini yüksək qiymətləndirir, türk xalqının elmlərə yiyələnməsində, tərbiyələnməsində, dünyagörüşlərinin genişləndirilməsində onların məsuliyyətini yada salırdı: “Millətləri azad edənlər yalnız və yalnız müəllimlərdir. ... Müəllimdən, maarifçidən məhrum bir millət hələ millət adını daşımağa layiq deyildir”.

I fəslin *dördüncü yarımfaslı* “*Atatürkün türk əlifbasının islahatı və ana dilinin fəal işlədilməsi sahəsindəki fəaliyyəti*” adlanır. Bu yarımfasildə diqqət mərkəzinə gətirilən məsələlər bunlardır: Atatürk türk xalqlarının geriliyinin əsas səbəbini padşahların xalqın təhsillənməsi qayğısına qalmamasında və ərəb əlifbasının çətinliyində görürdü. Yeni, daha asan və sadə əlifba uğrunda mübarizə çox mühüm məsələ, bir inqilab idi. Bu, siyasətdə, ictimai həyatda, təfəkkürdə, mədəniyyətdə, pedaqoji aləmdə önəmli islahat və dönüş idi.

Yeni qurulan Türkiyə Respublikasında təhsilə diqqətin artırılması və təhsilin idarə olunmasına nəzarətin gücləndirilməsi vacib idi. Respublikanın elanından əvvəl də, sonra da maarif sahəsində Atatürkü maraqlandıran, düşündürən və narahat edən məsələlərdən biri əlifba islahatının aparılması və türk dilinin bütün ölkə ərazisində həm məişətdə, həm də rəsmi dairələrdə, hökumət idarələrində fəal işlədilməsi, dövlət dili səviyyəsində mövqeyinin möhkəmləndirilməsi idi.

Osmanlı Türkiyəsində ərəb əlifbası əsasına dayanan türk əlifbası işlədilirdi. Respublikanın ilk illərində də bu əlifba qalmaqda idi. Yazıda

ərəb əlifbasından istifadə bir çox problemlər yaradır, yazını və oxunu çətinləşdirirdi. Atatürk latın əlifbasının üstünlüklərini görür, latın əsasına dayanan türk əlifbasının formalaşdırılmasını zəruri sayırdı.

Atatürk türk dilinin zənginliklərindən fərhlə, qürurla, ictimaiyyətə hissəli söz açır, hər anlayışı asanlıqla ifadə etməyə qadir olduğunu diqqətə çatdıraraq deyirdi: “Türk dili zəngin və geniş bir dildir. Hər anlayışı ifadə etmək qabiliyyəti vardır. Yalnız onun bütün varlıqlarını aramaq, tapmaq, toplamaq, onlar üzərində işləmək lazımdır”.

1926-cı ildə Maarif Təşkilatı haqqında qanun verildi. Bu qanuna əsasən, məktəblər yalnız dövlətin icazəsi ilə açıla bilərdi. Müasir olmayan, təhsilənləri gələcək həyata hazırlamağa qadir olmayan fənlər tədris planlarından çıxarıldı. Ağıl və elmə söykənən fənlər tədris planlarında yer alırdı. Atatürk təhsilin milli olmasına böyük dəyər verirdi.

I fəslin **“Atatürk qadın azadlığı və qızların təhsilə cəlb edilməsi haqqında”** adlanan *beşinci yarım fəslində* göstərilir ki, “Atatürk təhsilə yiyələnənin həm kişi üçün, həm qadın üçün, həm də bütünlükdə Vətən üçün faydalılığını qeyd edirdi. O, həyatda qadınların da kişilərlə bərabər hüquqlarla yaşamağa haqları olduğunu söyləyir, bununla da cəmiyyətdə və ailədə onların rolunu çox yüksək qiymətləndirdiyini göstərirdi: “...Buna inanmaq lazımdır ki, dünya üzərində gördüyümüz hər şey qadının əsəridir”.

Atatürkün qənaətinə, “Maarif süngülərdən və toplardan daha təsirlidir. Maarif Vətənin ayrılmaz üzvləri olan qadın və kişilərin çalışması ilə irəliləyəcəkdir”.

Atatürk türk qadınlarının heç bir sahədə kişilərdən, hətta Avropalı qadınlardan da geri qalmayacağını bildirirdi.

Ölkədə qadın müəllimlərin hazırlığına xüsusi fikir verilirdi. Qadın pedaqoji kadrları, əsasən Ankara, İzmir, Konya, Ədirnə, Bursa şəhərlərindəki pedaqoji məktəblərdə hazırlanırdı. Qadınlar ali təhsil müəssisələrinə də fəal surətdə cəlb edilirdi. Bu iş, bir tərəfdən dövlət səviyyəsində məqsədəuyğun, sistemli, planlı şəkildə aparılır, qızlarda, qadınlarda ali təhsilə maraq yaradılır, digər tərəfdən, onların özlərində dərin həvəs baş qaldırır, ali təhsilə tələbat yaranırdı. 1939-cu ildə Türkiyə Respublikasının ali təhsil müəssisələrində 99 qadın, o cümlədən Ankara və İstanbul universitetlərində 38 qadın müəllim çalışırdı.

Atatürkün ideyaları ölməzdir. O, öz ölkəsini inkişaf səviyyəsinə görə dünyada sayılıb-seçilən bir ölkə, türk xalqını isə dünya elmlərinə yiyələnən, öz dövlətini və xalqını ləyaqətlə təmsil edən bir xalq kimi görmək istəyirdi. Sağlığında bu istiqamətdə xeyli iş görmüşdü. Atatürkün

bütün arzuları həyata keçdi. Onun qurub-yaratdığı Türkiyə Respublikası hazırda dünyanın inkişaf etmiş, modern ölkələrindən biridir. Türk xalqı da öncül xalqlardandır. Türk qadınları yüksək təhsilə, dərin savada, elmə yiyələnmişlər. Onlar kişilərlə birgə əl-ələ verərək, ölkələrinin şan-şöhrətini bütün dünyada yayırlar.

I fəslin *altıncı yarım fəslə "Atatürk mənəvi keyfiyyətlərin inkişaf etdirilməsinin vacibliyi haqqında"* adlanır. Bu yarım fəsil aşağıdakı bəndləri əhatə edir: 1. Mustafa Kamal Atatürkün milli hegemonluğa dair fikirləri ilə tələbələrin tanış edilməsi imkanları. 2. Atatürk vətənə məhəbbətə, türk dünyasına sevgiyə, millət həyatına, milli birliyə, mənlilik şüuruna sahib olmağın zəruriliyi haqqında. 3. Atatürk gənclik və türk gəncliyi haqqında.

Dissertasiyada bu məsələlərin üzərində geniş dayanılır. Avtoferatda haqqında danışılan məsələlərlə bağlı Atatürkün bəzi fikirləri diqqət mərkəzinə gətirilir:

I. *Atatürkün Milli hegemonluğa dair fikirləri*: 1. "Milli hegemonluq elə bir nurdur ki, onun qarşısında zəncirlər əriyər, tac və taxtlar yanar, yox olar". 2. "Türk milləti müqəddəratını Böyük Millət Məclisinin qadir və vətənpərvər əlinə verdiyi gündən etibarən qaranlıqları söküb dağıtmış və ümidlərini boğan fəlakətlərdən millətin gözlərini qamaşlandıran günəşlər və zəfərlər çıxarmışdır". və s.

II. *Atatürkün Vətənə məhəbbətə, türk dünyasına sevgiyə, millət həyatına, milli birliyə, mənlilik şüuruna sahib olmağın zəruriliyi haqqında fikirləri*: 1. "Əgər dünyanın bizə hörmət etməsinin istəyiriksə, hər şeydən əvvəl özümüzlə, məmləkətimizlə və öz millətimizlə olan hörmətimizi həyatda hisslərimizlə, mənəviyyatımızla, bütün iş və hərəkətlərimizlə sübut edək" 2. "Milli mənliliyi olmayan millətlər başqa millətlərin ovudur". 3. "Millət və biz yox, birlik halında millət var" və s.

III. *Atatürkün gənclik və türk gəncliyi haqqında fikirləri* : 1. "Biz hər şeyi gəncliyə buraxacağıq... Gələcəyin ümidi, işıqlı çiçəkləri onlardır". 2. "Respublikanı biz qurduq, onu yüksəldəcək və yaşadacaq sizsiniz" və s

Yarım fəsildə nəzərdən keçirilən problemlə bağlı aşağıdakı nəticəyə gəlmək mümkündür: İnsanın həyatda fəal mövqə tutması onun doğma yurduna, Vətəninə, elinə, obasına sədaqətindən, onu qoruya bilməsindən və qorumağa cəhdindən və bu işə tələbatından çox asılıdır. O, vətənə, cəmiyyətə, ailəsinə layiqli övlad kimi böyüməlidir. Atatürk ona görə də müsbət keyfiyyətlərə yiyələnməyi, öz əxlaqını saflaşdırmağı Türk millətinə, türk gəncliyinə tövsiyə edirdi.

Dissertasiyanın II fəslı “Atatürkün təhsil, təlim və tərbiyyəyə dair fikirlərindən kolleclərdə istifadə üzrə işin imkanları və yolları” adlanır. Bu fəsil 4 yarımfəsildən ibarətdir. *“Azərbaycanda Atatürk irsinin, Atatürkün həyat və fəaliyyətinin, ideyalarının, Türkiyə Respublikasının dövlətçilik təcrübəsinin öyrənilməsinin vacibliyi haqqında”* adlanan yarımfəsil aşağıdakı məsələlərə aydınlıq gətirir. Mustafa Kamalın həyat və fəaliyyətinin, irsinin təbliği və geniş yayılması məqsədilə Türkiyə Respublikasında Atatürk Universiteti, “Atatürk Mədəniyyət Mərkəzi”, “Atatürk Araşdırmalar Mərkəzi” fəaliyyət göstərir. Respublikamızda isə, “Azərbaycanda Atatürk Mərkəzi” və “Tursam Strateji Araşdırmalar Mərkəzi” bu missiyanı öz üzərinə götürüb.

Türk dövlətlərində Atatürk Mərkəzi kimi qurumların təşkili ideyası mövcud olsa da, belə dövlət təşkilatı respublikamızda ilk dəfə olaraq yaradılmışdır. Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyev Atatürkə, Türkiyə Respublikasına, türk millətinə və türk dünyasına böyük hörmət və məhəbbət əlaməti kimi 9 mart 2001-ci il tarixli Sərəncam imzalamışdır. Bu sərəncam Türkiyə Respublikası ilə tarixi, milli-mənəvi, mədəni bağlılığımızın inkişafından ötrü böyük əhəmiyyətə malik bir qurum – Azərbaycanca Atatürk Mərkəzinin fəaliyyətini təmin etmişdir.

Ulu Öndər Heydər Əliyevin aşağıdakı sözləri günümüzün reallığı kimi səslənir: “Biz Azərbaycanda, ölkəmizdə, dünyada sülh istəyirik. Mərhum Mustafa Kamal Atatürkün Türkiyəyə aid olan bu sözləri Azərbaycanın bugünkü gününə də aiddir. Biz sülh uğrunda mübarizə apararaq torpaqlarımızı sülh yolu ilə azad etmək, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü, suverenliyini bərpa etmək istəyirik”.

Ümummilli Liderin aşağıdakı sözləri xüsusilə əzəmətlə səslənir: “Mustafa Kamal Atatürk bütün türk dünyasının tarixi şəxsiyyətidir. ... Mustafa Kamal Atatürk bütün türk dünyasının əvəzsiz, ölməz lideridir”.

Azərbaycanda Atatürk irsinin, Atatürkün həyat və fəaliyyətinin, ideyalarının, Türkiyə Respublikasının dövlətçilik təcrübəsinin öyrənilməsi həqiqətən vacibdir.

Fəslin *ikinci yarımfəslı* *“Təlim prosesində Mustafa Kamal Atatürkün irsinin öyrənilməsi və bunun təlim-tərbiyəvi əhəmiyyəti”* adlanır. Atatürkün maarifçilik ideyalarının təbliğində, öyrənilməsində, onun müəllim şəxsiyyəti, təhsil, tərbiyə təlimlə bağlı fikirləri ilə tələbələrin tanış olmalarında təlim prosesi mühüm rol oynayır. Bu məqsədlə pedaqogika, milli əxlaq və ailə etikas, psixologiya, Azərbaycan tarixi, insan və cəmiyyət fənlərinin imkanlarından faydalanmaq mümkündür.

Milli əxlaq və ailə etikası fənni üzrə. İmkanlar: “Milli əxlaq və ailə etikasının ümumi məsələləri” bölməsinə daxil olan “Kursun öyrənilməsinin əhəmiyyəti və məqsədi. Əxlaqın yaranması və inkişafı” yarımfəsli nəzərdən keçirilərkən dərslərdə Atatürkün mövzu ilə bağlı belə fikri öz əksini tapmışdır: “Hər hansı bir millətin mədəni səviyyəsi üç sahədə - dövlət, mənəviyyat və istiqlalıyyat sahələrindəki fəaliyyət və qazanılan müvəffəqiyyət nəticələrinin bərabər təsir göstərən qüvvələri ilə ölçülür”.

Bundan başqa, “Əxlaqın əsas kateqoriyaları” bölməsinə daxil olan “Vicdan. Vicdanlı olmaq şəxsiyyətin mühüm mənəvi keyfiyyəti kimi” fəsli ilə tanış olarkən Mustafa Kamalın “Üzü qara, vicdanı çirkinliklə dolu olanlar, bizim vətənsəvər, vicdanlı və namuslu hərəkətlərimizi xırda və çirkin ehtirasları nəminə çirkin göstərməyə çalışırlar”; “Xeyrixahlıq və yaxşılıq” mövzusu ilə bağlı onun “Yaxşılığı sevmək, pislərdən qaçmaq lazımdır” və “İnsanlar həmişə yüksək, təmiz və müqəddəs amallara doğru can atmalıdır”; “Şərəf və ləyaqət” mövzusu öyrənilərkən Atatürkün “Mən yalnız ləyaqət aşıqıyam”; “Həyatın mənası və xoşbəxtlik” mövzusu ilə tanışlıq zamanı “Həyat dediyimiz mübarizə ehtirası deməkdir” və s. bu kimi fikirləri diqqət mərkəzinə gətirilir.

“Pedaqogika” fənni üzrə məşğələlərdə “Təhsilin məzmunu”, “Tərbiyənin nəzəri məsələləri. Tərbiyənin mənşəyi, mahiyyəti, məqsəd və vəzifələri”, “Tərbiyənin tərkib hissələri”, “Tərbiyənin prinsipləri”, “Tərbiyənin metodları”, “Müəllimin peşə və şəxsi keyfiyyətləri”, “Məktəbi idarə etməyin əsasları” kimi bölmə, fəsil və mövzularla tanış olarkən böyük türkün – Atatürkün “Məktəb sayəsində, məktəbin verəcəyi elm və fənn sayəsindədir ki, Türk milləti, Türk sənəti, Türk iqtisadiyyatı, Türk şeir və ədəbiyyatı bütün gözəllikləriylə inkişaf edər”, “Bir millət, döyüş meydanlarında nə qədər parlaq zəfərlər əldə etsə - etsin, o zəfərlərin yaşayacaq nəticələr verməsi ancaq mədəniyyət ordusuyla qaimdir”, “Təhsildir ki, bir milləti ya azad, müstəqil, şanlı, yüksək bir birlik halında yaşadar; ya da əsarət və səfalətə tərk edər” və s. bu kimi fikirlərinə müraciət olunur.

Yeri gəldikcə, pedaqogikadan seminar məşğələlərində və mühazirələrdə bu məsələlərdən söz açıla bilər.

Atatürk nümunəsində tərbiyə alan tələbələr özləri də böyük öndərin həyat və fəaliyyəti, maarifçilik ideyaları, əxlaqın saflaşdırılmasına dair fikirləri ilə müstəqil surətdə tanış olur, növbəti dərslərdə onları diqqətə çatdırırlar

Milli əxlaq və ailə etikası, pedaqogika, İnsan və cəmiyyət, Azərbaycan tarixi fənləri üzrə məşğələlərdə eyni zamanda Atatürkün

maarifçilik ideyalarını özündə birləşdirən fikirlərinə də müraciət edilməsi məqsəduyğundur.

IX sinfi bitirdikdən sonra kolleclərə daxil olan tələbələr ümum-təhsil məktəblərinin X-XI sinifləri üçün nəzərdə tutulmuş Azərbaycan tarixi və İnsan və cəmiyyət fənləri üzrə mövzularla tanış olurlar. Həmin fənlər üzrə məşğələlərdə Atatürkün həyat və fəaliyyəti, Atatürk inqilabları, Atatürk düşüncə sistemi, onun gəncliyə, əxlaqi dəyərlərə, məktəbə, müəllim şəxsiyyətinə, təhsil və tərbiyəyə, kişilərlə qadınların birgə təhsilinə, dünyəvi təhsilin vacibliyinə, qadın azadlığına, qadınların təhsilə cəlb edilməsinə dair fikirləri haqqında məlumat alına bilər.

Yekun olaraq demək mümkündür ki, təlim prosesi istər Atatürkün həyat və fəaliyyəti, istərsə də onun maarifçilik ideyaları ilə kollec tələbələrinin tanış olmalarına əlverişli imkan yaradır. Atatürk, əvvəla, tarixi şəxsiyyət kimi onların gözlərində canlanır, digər tərəfdən Türk gəncliyinə ünvanlanmış nəsihətlərindən ibrət alır, Türkiyə Respublikasında ötən əsrin 20-ci illərindən sonra təhsilin vəziyyəti, Mustafa Kamalın ölkədə təhsil quruculuğu sahəsində gördüyü böyük işlər barədə təsəvvürə malik olurlar.

II fəslin *“Sinifdən xaric tədbirlər zamanı Mustafa Kamal Atatürkün irsinin öyrənilməsi və bunun təlim-tərbiyəvi əhəmiyyəti”* adlanan üçüncü yarımfəslində aşağıdakı məsələlərə diqqət yetirilir. Kolleclərdə təlim və tərbiyə üzrə tələbələr arasında aparılan işlər dərş çərçivəsində qapanıb qalmır. Bu istiqamətdə fəaliyyət təlimdən sonrakı vaxtlarda, təhsilənlərin asudə saatlarında da davam etdirilir. Pedaqoji kollektivlərin üzvləri marağındadırlar ki, tələbələrin dərslərdən sonrakı vaxtları şən, maraqlı və məzmunlu keçsin, onlar kollecə, buradakı mühitə bağlansınlar, onlarda müsbət keyfiyyətlər daha da inkişaf etdirilsin, mənfi rəftar və davranış tərzindən uzaq olsunlar.

Tədqiqatlardan, aparılmış sorğu və müsahibələrdən görünür ki, sinifdən xaric tədbirlərdə böyük türk - Atatürkün həyatı, fəaliyyəti də diqqət mərkəzində dayanır, onun fikirlərindən müəllimlər və tələbələr faydalanırlar. Eksperimentə cəlb etdiyimiz kollec tələbələrinin Atatürk nümunəsində tərbiyə olunmasına fikir verildirdi. Bu məqsədlə söhbətlərin, mühazirələrin, tematik axşamların (gecələrin), görüşlərin, müzakirə və disputların, olimpiadaların, müsabiqələrin, təqdimatların, divar qəzetlərinin, şifahi jurnalların, yarışların, tələbə məqalələrinin, şeir müsabiqələrinin və tələbə konfranslarının imkanlarından geniş istifadə edilirdi.

Aparılmış tədqiqatdan və iş təcrübəsindən görünür ki, sinifdən xaric tədbirlər zamanı yeri gəldikcə Mustafa Kamal Atatürkün nəsilərə

nümunə ola biləcək həyat və mübarizələrlə dolu fəaliyyət yoluna nəzər salmaq, milli hegemonluğa, millət və millət hüququ, gənclik və türk gəncliyinə, respublika, demokratiya, qadın azadlığı, mədəniyyət, ordu, azadlıq və xalq maarifinə aid fikirlərindən faydalanmaq müəllimlərin və tələbələrin dünyagörüşünə və tərbiyəsinə müsbət təsir edir, onların Azərbaycanımızın, türk dünyasının layiqli övladları kimi yetişməsinə kömək edir.

Eksperimentə cəlb edilmiş kolleclərdə Atatürkün həyat və fəaliyyəti, xüsusilə maarifçilik fəaliyyəti və fikirləri ilə iki formada tanış olmaq mümkün idi:

I. Tədbir bütövlükdə Atatürkə həsr olunurdu. a) Mustafa Kamalın anadan olduğu, yaxud anım günü qeyd olunurdu; b). Atatürkə həsr olunmuş bir əsərin müzakirəsi, təqdimatı keçirilirdi; d) Atatürkün həyat və maarifçilik fəaliyyətinin müəyyən anı, dövrü ilə bağlı tədbir nəzərdə tutulurdu.

II. a) Kollecdə hər hansı bir tədbir təşkil edilərkən, yeri gəldikcə həm də Atatürkün həyatından müəyyən anlar (məsələn, Çanaqqala döyüşləri və s.) yada salınırdı; b) Kollecdə bu və ya digər tədbir təşkil olunarkən lazım gələndə, fikri qüvvətləndirmək tələbatı yarananda Atatürkün fikirlərinə, o cümlədən onun maarifçilik ideyalarına, təhsil, tərbiyə və təlimə, müəllim və müəllim şəxsiyyətinə dair qənaətlərinə müraciət edilirdi.

Kolleclərdə məzmununa görə, müxtəlif növ axşamlar təşkil olunur. Tələbələrin Atatürk nümunəsində tərbiyəsi və bu böyük şəxsiyyətin maarifçilik ideyaları ilə tanışlıq və onlardan istifadə məqsədilə axşamların istənilən formasına müraciət etmək mümkündür.

Hansı mövzuya həsr edilməsindən asılı olmayaraq, eksperimentə cəlb edilmiş kolleclərdə nəzərdən keçirilən problemlə bağlı, yeri gəldikcə, Atatürkün fikirləri də yada salınırdı. Məsələn, “Gənclərin ailə həyatına mənəvi və hüquqi baxımdan hazırlanması” mövzusunda tematik axşamın gedişində müəllimlər və tələbələr böyük türkün aşağıdakı fikirlərindən bəhrələnmişlər: “Sivil həyatın qaynağı ailə həyatıdır. Ailə izaha ehtiyac yoxdur ki, qadın və kişidən ibarət olaraq qurulur”, “Mədəniyəm deyən Türkiyə Respublikası xalqı ailə həyatı ilə, yaşayış tərzilə mədəni olduğunu göstərmək məcburiyyətindədir”, “Kişilərə ilk öyüdü, ilk təhsili verən və onun üzərində ilk analıq nüfuz və təsirini göstərən qadındır”; “Dünya üzərində gördüyümüz hər şey qadının əsəridir”, “Qadının ev vəzifəsi ən xırda və əhəmiyyətsiz vəzifədir. Qadının ən böyük vəzifəsi analıqdır. İlk təhsil verilən yerin ana qucağı olduğu düşünülərsə, bu vəzifənin əhəmiyyəti layiqincə başa düşülər”.

Atatürkün maarifçilik ideyaları ilə dəyirmi masa ətrafında görüşlərdə də ətraflı tanış olmaq mümkündür.

Ekspperimentdə iştirak edən kolleclərdə Atatürkün maarifçilik ideyalarını diqqətə çatdırmaq baxımından sinifdənəxaric işin müzakirə və disput formalarından da geniş istifadə olunurdu.

Atatürkün maarifçilik ideyaları, təlim, tərbiyə və təhsil, müəllim şəxsiyyətinə dair fikirləri ilə tanış olmaq baxımından tələbə konfransları da özünəməxsus rol oynayır.

Fəslin dördüncü yarımfəsli ***“Atatürkün təhsil, təlim və tərbiyəyə dair fikirlərindən pedaqoji kolleclərdə istifadə üzrə işin səmərəliliyinin monitorinqi”*** adlanır.

Monitorinq, hər şeydən əvvəl Atatürkün təhsil, təlim və tərbiyəyə dair fikirlərinin tələbələr tərəfindən hansı səviyyədə mənimsənildiyini müəyyənləşdirməyə imkan verməlidir.

İkincisi, monitorinq Atatürkün tərbiyəyə dair fikirlərinin tələbələrin əxlaqının saflaşdırılmasına, vətənpərvərlik, böyüyə hörmət, yoldaşlıq və dostluq, mübarizlik, igidlik və cəsurluq kimi keyfiyyətlərinin inkişafına hansı səviyyədə təsir göstərdiyini aşkara çıxarmalı, gənclərin milli mənlik şüuruna yiyələnmələrinin səviyyəsinə aydınlıq gətirməlidir.

Üçüncüsü, monitorinq sistemi tələbələrin ümumi inkişafındakı və onların idrak fəaliyyətlərinin müxtəlif sahələrindəki uğurlarının dinamikasını (məlumatların əldə olunması və mənimsənilməsi, informasiyanın işlənilib hazırlanması, təşəbbüskar və müstəqil olmaları və s.) müəyyənləşdirməyə şərait yaratmalıdır. Nəticədə tələbələrin uğurları və uğursuzluqları barədə zəruri məlumat almaq mümkün olur.

Dördüncüsü, monitorinq sistemində tələbələrin rəğbətləndirici və inkişafetdirici özünüqiymətləndirmələri əsaslı yer tutmalı, onlar öz uğurlarına və uğursuzluqlarına obyektiv qiymət verməyi, tənqidlə yanaşı, özünü-tənqidi əsas götürməyi və bütün bunlar gündəlik davranış normasına çevrilməlidir.

Beşincisi, monitorinq və qiymətləndirmə sistemi müəllimlər, tələbələr, sinif rəhbərləri, habelə kollecin şöbə müdirləri arasında daimi əlaqənin olması tələbatını meydana çıxarır. Belə əlaqə olmadıqda təlim və tərbiyə işləri systemsiz, fasilələrlə aparılır, məqsədyönlü xarakter daşımır.

Altıncısı. Məlum olduğu kimi, pedaqoji kolleclərdə tələbələr Atatürkün təhsil, təlim və tərbiyəyə dair fikirləri ilə həm təlim prosesində – ayrı-ayrı fənlərin (insan və cəmiyyət, milli əxlaq və ailə etikası, ədəbiyyat, Azərbaycan tarixi və s.) və həm də sinifdənəxaric tədbirlərdə tanış olurlar.

Monitoring və qiymətləndirmə həm tələbələrin, həm də müəllimlərin fəaliyyəti üzərində aparılmalıdır. Müəllimlər özləri bu fikirlərlə hansı səviyyədə tanışdılar, tələbələr hansı səviyyədə həmin fikirlərə bələddirlər və onlara necə münasibət bəsləyirlər? Onlar bu fikirlərlə sadəcə tanış olurlar, yoxsa onları yadda saxlayır, öz fəaliyyətlərində onlardan faydalanırlar? Belə bir cəhət də yaddan çıxma bilməz: tələbələr Atatürkün yalnız dərslərdəki fikirləri ilə tanışdılar, təkcə müəllimlərindən məlumatlar alırlar, yoxsa başqa ədəbiyyatlara, İnternetə müraciət edirlər? Millət vəkili Qənirə Paşayevanın Atatürkə həsr etdiyi «Dünyanın itirdiyi Böyük insan», Utkan Qocaturkün “Atatürk” kitabları, prof. Akif Abbasovun «Atatürk haqqında hekayələr» (birinci və ikinci kitablar), «Böyük türk» kitabı, «Atatürk» pyesi, «Samsundan başlanan yol» romanı ilə tanışdırlarmı?

Bütün bu məsələlər diqqət mərkəzində dayanmalıdır. Eksperimentin birinci mərhələsində tələbələr müsahibə və sorğulara cəlb edilmiş, onlarla söhbətlər, oğlanlar və qızlar üzərində təlim prosesində və sinifdənəcnar tədbirlərdə müşahidələr aparılmışdır.

Eksperiment 2011-2015-ci illərdə Bakı Sənaye Pedaqoji Kollecinde, Şirvan Dövlət İqtisadiyyat və Humanitar Kollecinde, Bakı Dövlət Sosial İqtisad Kollecinde, Bakı Humanitar Kollecinde, Gəncə Humanitar Kollecinde, Ağcabədi Pedaqoji Kollecinde üç mərhələdə həyata keçirilmişdir: müəyyənədic, öyrədic və yoxlayıcı.

Eksperimental qruplarda sistemli, mütəşəkkil, fasiləsiz, məqsədyönlü işlər aparılır, bu qruplarda dərş deyən müəllimlərə zəruri məsləhətlər verilir, onların fikirləri öyrənilir, təklifləri dinlənilir və nəzərə alınır. Bütün bunlar eksperimental qruplarda təhsil alan tələbələrin Atatürkün maarifçilik ideyaları ilə yaxından tanış olmalarına, gələcək müəllimlik fəaliyyətlərində onlardan bacarıqla istifadə edə bilmələrinə istiqamətlənirdi. Mühazirə və seminarlar, sinifdənəcnar tədbirlər müşahidə edilir, müəllimlər və tələbələrlə söhbətlər aparılır, sorğular keçirilirdi.

Aşağıdakı cədvəldən görünür ki, eksperimental qrup tələbələri ilə məqsədyönlü, fasiləsiz və sistemli iş səmərəli olmuş, uğurlar kontrol qrup tələbələrinə nisbətən xeyli artmışdır.

Tələbələrin Atatürkün maarifçilik ideyaları ilə tanışlıq səviyyələrinin göstəriciləri

Cədvəl 1.

Sıra №	Bizi maraqlandıran məsələlər	Səviyyələr					
		Yüksək (nəfərlə)		Orta (nəfərlə)		Aşağı (nəfərlə)	
		Eks.	Kontr	Eks.	Kontr	Eks.	Kontr
1.	Mustafa Kamal Atatürk kimdir?	68	50	45	53		5
2.	Mustafa Kamal nə zaman, harada anadan olmuşdur?	65	49	47	50		9
3.	Türkiyə nə zaman respublika elan edilmişdir?	70	48	45	54		6
4.	Mustafa Kamal Atatürkün ölkə prezidenti olduğu ilk illərdə Türk əlifbasının islahatı sahəsində hansı işlər görülmüşdür?	69	54	44	52		2
5.	Qadınların təhsilə cəlb edilməsi ilə bağlı Atatürkün hansı fikirləri vardır?	65	54	49	50		4
6.	Atatürk qadın və kişinin bərabər hüquqda təhsil və təlim alması ilə bağlı hansı fikirləri irəli sürmüşdür?	71	56	44	49		3
7.	Atatürk uşaqların tərbiyə olunması, cəmiyyətə layiqli insan kimi böyümələri sahəsində ananın oynadığı rolla bağlı nə demişdir?	3	7	1	6		5
8.	Türkiyə Böyük Millət Məclisi nə zaman «Vahid tədris haqqında qanun» («Tövhid-tədrisat qanunu») qəbul etmişdir?	2	4	1	7		7
9.	«Vahid tədris haqqında qanun» hansı tədbirlərin həyata keçirilməsini nəzərdə tuturdu?	71	54	43	5	5	9
10.	Atatürkün türk dilinə verdiyi böyük əhəmiyyət onun hansı fikirlərində öz əksini tapmışdır?	64	52	5	54	10	12

Qeyd: Sorğuda eksperimental qruplardan 119 tələbə, kontrol qruplardan 118 tələbə, iştirak etmişdir.

Yoxlayıcı eksperiment zamanı tələbələr başqa tipli sorğuya da cəlb olundular. Sorğunun nəticələri ilə cədvəl 2-də tanış olmaq mümkündür:

**Tələbələrin Atatürkün təhsil, tərbiyə və təlimə aid fikirləri
ilə tanışlıq səviyyələrinin göstəriciləri**

Cədvəl 2.

Sıra №	Bizi maraqlandıran məsələlər	Səviyyələr					
		Yüksək (nəfərlə)		Orta (nəfərlə)		Aşağı (nəfərlə)	
		Eks	Kontr	Eks.	Kontr	Eks	Kontr
1	Atatürkün düşüncə tərzinə görə, milli hegemonluq nədir?	69	51	44	56	7	3
2.	Sizcə, millət öz hegemonluğunu nə zaman əlində saxlaya bilməz?	66	49	48	56	6	16
3.	Atatürkün fikrincə, məktəb insanlara başlıca olaraq nə öyrədir?	68	50	46	58	6	13
4.	Atatürkə görə, bir kütlə millət ola bilməsi üçün kimlərə möhtacdır?	70	56	46	54	4	11
5.	Atatürk inqilabları hansı sahələri əhatə edir?	63	55	50	51	7	15
6.	Atatürk türk gənclərinin əsas vəzifəsini nədə görürdü?	69	59	45	48	6	14
7.	Atatürkün fikrincə, məktəb gənc beyinlərə başlıca olaraq nə öyrədir?	72	57	43	51	5	13
8	Atatürkün milli mənlilik duyğusu ilə əlaqədar hansı fikirləri ilə tanışsınız?	70	67	43	39	7	15
9.	Atatürk müvafiq dəyişikliklər aparılacağı nəzərdə tutulan yeni türk əlifbasını necə təsəvvür edirdi?	69	55	45	58	6	8
10.	Atatürk müəllim şəxsiyyətinə necə qiymət verirdi?	67	54	48	56	5	11

Qeyd: Sorğuda eksperimental qruplardan 120 tələbə, kontrol qruplardan 121 tələbə iştirak etmişdir.

Göründüyü kimi, eksperimental qrupların göstəriciləri kontrol qrup tələbələrinin cavabları ilə müqayisədə yüksəkdir. Bu, eksperimental qruplarda həm müəllimlər, həm də tələbələr arasında dissertasiyada nəzərdən keçirdiyimiz problem baxımından kolleclərdə təlim prosesində və sinifdən xaric tədbirlərdə məqsədyönlü, sistemli və fasiləsiz işin aparılmasının nəticəsidir.

Tədqiqatla bağlı aşağıdakı **nəticələr** alınmışdır:

Mustafa Kamal Atatürk Türkiyə Respublikasının ilk illərində - ötən əsrin 40-cı illərinə qədər və hətta cümhuriyyətin elanına qədər təhsil təşkilatçısı, təhsilin inkişaf etdirilməsi, dünyəvi təhsilin tətbiqi tərəfdarı, türk inqilablarının müəllifi və ilhamçısı, milli əxlaq və milli hegemonluq sahəsində ardıcıl mübarizə aparan, Türk millətinin savadlanmasına qayğı göstərən bir şəxs, şəxsiyyət idi.

Atatürk, ilk növbədə milli mənlilik hissəsinə yiyələnməyin zəruriliyinə diqqət yetirirdi. Onun fikrincə, öz "mən"ini dərk edən, milli mənliliyini, milli şərəf və milli ləyaqətini uca tutduqda başqa millətlər də sənəin xalqına, millətinə hörmətlə yanaşar. Mustafa Kamalın milli mənlilik hissi ilə bağlı qənaətlərini deyilənlər qırmızı xətlə kəsib keçir: "Əgər dünyanın bizə hörmət etməsini istəyiriksə, hər şeydən əvvəl özümüzə və məmləkətimizə və öz millətimizə olan hörmətimizi həyatda hissələrimizlə, mənəviyyatımızla, qisası, bütün iş və hərəkətlərimizlə sübut edək və başa düşək ki, milli mənlili olmayan millətlər başqa millətlərin ovudur".

Atatürk təhsilin milli olmasına böyük dəyər verirdi. Türklərin tarix boyunca sivilizasiyaya göstərdikləri xidmətlər ortaya çıxarılarq, milli hissələrin güclənməsi təmin olunurdu. Atatürk qızların təhsilə cəlb olunmasının qızğın tərəfdarı idi. Oğlanlarla qızların birgə təhsil almalarını və onlara müasir, dünyəvi təhsilin verilməsini son dərəcə vəhəb hesab edirdi. O, bütün yaşlardan olan türk vətəndaşlarına oxu və yazı öyrədilməsi, savad və bilik verilməsini lazım bilirdi.

Atatürk düşüncə sistemində vətənpərvərlik, yurdsevərlik, torpağa, yurda bağlılıq, milli mənlilik hissi milli qeyrət hissi ilə sıx surətdə əlaqədardır. Mustafa Kamala görə, söhbət bir ölkənin azadlığından, istiqlaliyyətindən, ümumi qurtuluşundan gedəndə fərdi qeyrət fərdlərin qeyrəti ilə birləşməli, ümumi qeyrət halına gəlməlidir. Atatürk düşüncə sistemində elm, maarif, təhsil, yeni türk əlifbasının formalaşdırılması və s. məsələlər xüsusi yer tutur.

Türk təhsil tarixinə nəzər saldıqda Türkiyədə "Atatürk dövrü" xüsusilə diqqət mərkəzinə gəlir. Türk təhsil tarixində Atatürk dövrü 1920-ci

ildə Türkiyə Böyük Millət Məclisinin yaradılması ilə bağlıdır.

Atatürk türk xalqının tərəqqisi yollarından danışaraq gəncləri maariflənməyə, elm və texnikaya yiyələnməyə çağırırdı. O, ölkənin gənc vətəndaşlarına – gənclərə böyük ümid bəsləyir, onların qüvvəsinə özünün sonsuz inamını ifadə edirdi.

Türkiyə Azərbaycana dost, qardaş ölkədir. Dilimiz bir, dinimiz bir, adət-ənənələrimiz birdir. Ortaq atalar sözlərimiz, ortaq dastanlarımız (“Kitabi-Dədə Qorqud”, “Koroğlu” və s.), ortaq nağıllarımız var. Ölkə başçılarımız bir-birlərinə “əziz qardaşımız” deyə müraciət edirlər.

Atatürkün maarifçilik ideyaları ilə tanış olmaq həm Türkiyənin təhsil sisteminə, Türk əxlaqi dəyərlərinə, həm də dünya təhsil sisteminə yiyələnmək deməkdir. Atatürkün maarifçilik ideyaları ilə həm ümumtəhsil məktəblərində, həm də ali və orta ixtisas məktəblərində, həm təlim prosesində, həm də sinifdənkənar tədbirlərdə tanış olmaq mümkündür. Bu sahədə İnsan və cəmiyyət, Milli əxlaq və ailə etikası, pedaqogika, Azərbaycan tarixi fənləri əvəzsiz rol oynayır.

Atatürkün maarifçilik ideyalarının təbliğində müəllimin üzərinə mühüm vəzifələr düşür. O, ilk növbədə, pedaqoji təmayüllü kollec tələbələrində Mustafa Kamalın maarifçilik ideyalarına maraq və onlarla tanış olmağa tələbat yaratmalıdır.

Tədqiqat aşağıdakı **təkliflərin** irəli sürülməsinə imkan vermişdir:

1. Respublikamızda Atatürkün maarifçilik ideyalarının toplanıb nəşr olunması məsləhətdir.

2. Təhsil müəssisələrində Atatürkün maarifçilik ideyalarından istifadə üzrə işə həsr olunmuş kitabın nəşri məqsəduyğundur.

3. Təhsil müəssisələrində Atatürkün maarifçilik ideyalarından istifadə üzrə işə həsr olunmuş disklərin buraxılması faydalıdır.

4. Atatürkün maarifçilik ideyalarından istifadə üzrə işə həsr olunmuş elmi-praktik konfransların, dəyirmi masaların, müzakirə və disputların təşkili tövsiyə olunur.

Tədqiqatın məzmunu, əsas elmi ideyaları və alınan nəticələri iddiaçının nəşr etdirdiyi aşağıdakı **əsərlərində** öz əksini tapmışdır:

1. Türkiyədə mədəni inqilabın həyata keçirilməsində Mustafa Kamal Atatürkün rolu // Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri İnstitutunun Elmi əsərləri, 2011, № 2, s. 27-32

2. Atatürkün Türk əlifbası islahatı və ana dilinin fəal işlədilməsindəki fəaliyyəti // Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri, 2011, № 3, s. 14-21

3. Atatürkün təlim, tərbiyə və təhsilə dair fikirlərindən istifadə etməklə tələbələrin tərbiyə olunma imkanları: mövcud ədəbiyyatın təhlili // Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri İnstitutunun Elmi əsərləri, 2011, № 4, s. 193-198

4. Atatürkün təhsil, təlim və tərbiyəyə dair fikirlərindən pedaqoji kolleclərdə istifadə üzrə işin səmərəliliyinin monitorinqi / “Təhsil sistemində monitorinq və qiymətləndirmənin yeri” mövzusunda respublika elmi-praktik konfransının materialları. Bakı, 27 aprel 2012-ci il. Bakı: mütərcim, 2012, s. 46-49

5. Atatürk və Türkiyə Respublikasında qadın təhsili // Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri İnstitutunun Elmi əsərləri, 2013, № 4, s. 61-66

6. Mustafa Kamal Atatürkün milli hegemonluğa dair fikirləri ilə tələbələrin tanış edilməsi imkanları / “Tədris prosesinin təkmilləşdirilməsinin pedaqoji-psixoloji problemləri” mövzusunda Beynəlxalq elmi konfransın materialları. Naxçıvan, 6 dekabr 2013-cü il. Bakı: Mütərcim, 2013, s. 156-157

7. Azərbaycanda Atatürk irsinin, Atatürkün həyat və fəaliyyətinin, ideyalarının, Türkiyə Respublikasının dövlətçilik təcrübəsinin öyrənilməsinin vacibliyi haqqında // Bakı Qızlar Universitetinin Elmi əsərləri, 2014, № 3

8. Ататюрк о женской свободе и их привлечении к образованию // Кыргыз Билим Беруу Академиясынын Кабарлары Известия Кыргызской Академии Образования, 2014, № 1, с. 102.106

9. Mustafa Kamal Atatürkün maarifçilik ideyalarından pedaqoji kolleclərdə istifadə üzrə işin səmərəlilik göstəriciləri // Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri İnstitutunun Elmi əsərləri, 2014, № 3, s. 190-196

10. Мустафа Кемаль Ататюрк о женском образовании и воспитании // Мова и культура, Киевский национальный университет им. Т.Шевченко. Издательский дом Дмитра Бурого, 2015, №176 (1)

**Просветительские идеи Мустафы Кемаля Ататюрка и система
работ по применению их в педагогических колледжах**

Резюме

Во введении обосновывается актуальность проблемы, степень ее разработанности, находят свое отражение объект, предмет и задачи исследования, ее гипотеза, методологические основы, научная новизна, теоретическое и практическое значение, положения, выносимые на защиту.

Первая глава называется «Жизнь и просветительская деятельность Мустафы Кемаля Ататюрка». Она состоит из 6 подглав. Мустафа Кемаль представляется как организатор и вдохновитель национально-освободительного движения в Турции; исследуются возможности воспитания студентов с использованием идей относительно образования, обучения и воспитания; проводится анализ существующей литературы; говорится о роли Мустафы Кемаля Ататюрка в успешном осуществлении культурной революции в Турции; о деятельности в сфере реформ турецкого алфавита, а так же активного использования родного языка; приводятся идеи Ататюрка о привлечении девушек к образованию и о независимости женщин; говорится о значении развития моральных качеств.

Вторая глава исследования называется «Возможности и пути работы по использованию в колледжах идей Ататюрка относительно образования, обучения и воспитания». В эту главу входят 4 подглавы: изучение наследия Мустафы Кемаля Ататюрка в процессе обучения и его воспитательное-образовательное значение; изучение наследия Мустафы Кемаля Ататюрка во время внеурочных мероприятий и его воспитательное-образовательное значение; мониторинг эффективности работ по использованию в педагогических колледжах идей Ататюрка относительно образования, обучения и воспитания.

Диссертационная работа завершается выводами, предложениями и списком использованной литературы.

**Enlightenment ideas of Mustafa Kemal Ataturk and the system
works for their use in teacher training colleges**

Summary

In the introduction the urgency of the problem, the degree of elaboration, are reflected object, subject and objectives of the study, its hypothesis, methodological bases, scientific novelty, theoretical and practical importance, the provisions for the defense.

The first chapter is called "The life and educational activities of Mustafa Kemal Ataturk." It consists of six sub-chapters. Mustafa Kemal is presented as the organizer and inspirer of the national liberation movement in Turkey; investigate the possibility of educating students with ideas on education, teaching and upbringing; an analysis of the existing literature; refers to the role of Mustafa Kemal Ataturk in the successful implementation of the cultural revolution in Turkey; on the activities in the field of reform of the Turkish alphabet, as well as the active use of the native language; Ataturk's ideas are to attract girls to education and empowerment of women; Speaking about the importance of moral character.

The second chapter of the study called "The possibilities and ways of working on the use of colleges Ataturk ideas regarding education, teaching and upbringing." This chapter consists of four sub-chapters: the study of the heritage of Mustafa Kemal Ataturk in the learning process and its upbringing-educational value; study of the heritage of Mustafa Kemal Ataturk during extracurricular activities and upbringing-educational value; performance monitoring for use in teacher training colleges Ataturk ideas regarding education, teaching and upbringing.

The dissertation work ends with conclusions, suggestions and a list of references.

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ**

На правах рукописи

КЕНЮЛЬ ФАЗИЛ ГЫЗЫ АБДУРРАГИМОВА

**ПРОСВЕТИТЕЛЬСКИЕ ИДЕИ МУСТАФЫ КЕМАЛЯ
АТАТЮРКА И СИСТЕМА РАБОТ ПО ПРИМЕНЕНИЮ ИХ
В ПЕДАГОГИЧЕСКИХ КОЛЛЕДЖАХ**

5804.01 – Общая педагогика, история педагогики и образования

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

диссертации на соискание ученой степени доктора
философии

БАКУ - 2015